

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, СОЦІОЛОГІЇ ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**СОЦІАЛЬНА РОБОТА З ДІТЬМИ З ДЕВІАНТНОЮ
ПОВЕДІНКОЮ**

Кваліфікаційна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «бакалавр»

Виконала: здобувачка 4 курсу 07-411 групи
Спеціальності 231 Соціальна робота
Освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Сороченко Дар'я Андріївна

Керівник: доктор філос. н., професор
Костючков Сергій Карпович
Рецензент: канд. психол. н., доцент
Крупник Іван Романович

Івано-Франківськ – 2023

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	6
1.1 Зміст девіантної поведінки в науковій літературі.....	6
1.2 Соціальні та психологічна характеристики основних видів девіантної поведінки у підлітковому віці.....	8
1.3 Соціально-психологічні особливості підліткового віку.....	14
РОЗДІЛ 2. ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ	17
2.1 Проблеми попередження та профілактики девіантної поведінки в учнів підліткового віку.....	17
2.2 Профілактика девіантної поведінки у підлітків.....	20
2.3 Соціально-психологічні технології роботи з девіантами та їх соціальним оточенням.....	21
2.4 Методичні рекомендації попередження та профілактики девіантної поведінки підлітків.....	25
ВИСНОВКИ	30
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	32
ДОДАТКИ	36
Додаток А Кодекс академічної доброчесності здобувача вищої освіти Херсонського державного університету	36
Додаток Б. Класифікація девіантної поведінки.....	37

ВСТУП

Актуальність дослідження. Проблема протиправної, злочинної поведінки серед неповнолітніх є однією з актуальних проблем сьогодення. Адже саме для підлітків характерним є самоствердження, причетність до суспільних явищ, емоційність та імпульсивні вчинки. Не кожен підліток взмозі конструктивно сприймати критику дорослих та оточуючих, тим самим нашттовхуючись на відсутність розуміння та поваги. Сукупність цих факторів та у поєднанні з внутрішнім конфліктом неспроможності зайняти активну життєву позицію може привезти до формування девіантної поведінки.

За для подолання формування даного процесу необхідним є орієнтування учнів починаючи з початкової школи на дотримання правил соціальної поведінки, тим самим формуючи в учнів культуру, людяність та доброчесність.

Для виявлення та профілактики девіантної поведінки у підлітків соціальний педагог повинен використовувати методи та засоби враховуючи вікові та індивідуальні особливості кожного учня. Завдяки його компетентності можна здійснити профілактику та корекцію девіацій, що сформувались у підлітка, співпрацюючи з вчителями та сім'єю, іншими фахівцями (медичний працівник, педагог, психолог, інспектор).

Чимало науковців висвітлювали сутність девіантної поведінки, її різновиди та прояв.

Проблемі сутності девіантної поведінки у підлітків присвячені дослідження Р. Андрусин [1], О. Бондарчук [4], Т. Гарасимів [8], І. Жданова [11], М. Кікалішвілі [15] ін.

Профілактиці девіантної поведінки присвятили роботи Л. Кучерявенко [18], А. Лобанова [21], С. Немченко [23] та інші.

Недостатність вивчення даної проблеми зумовила вибір теми нашого дослідження: **«Соціальна робота з дітьми з девіантною поведінкою»**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Кваліфікаційну роботу виконано відповідно до наукової теми кафедри філософії, соціології та соціальної роботи «Сучасні технології формування професійної активності в умовах трансформації сучасного українського суспільства» (державний реєстраційний № 0117U006790). Тему роботи обговорено та затверджено на засіданні кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол № 6 від 06.02.2023 року).

Мета дослідження – на основі вивчення теоретичних аспектів проблеми дослідити особливості девіантної поведінки у підлітків.

Об'єкт дослідження – процес соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки підлітків.

Предмет дослідження – форми і методи соціально-педагогічної профілактики девіантної поведінки у підлітків.

Завдання дослідження полягають у наступному:

- охарактеризувати зміст девіантної поведінки в науковій літературі;
- розглянути соціальні та психологічні характеристики основних видів девіантної поведінки у підлітковому віці;
- описати соціально-психологічні особливості підліткового віку;
- дослідити основні проблеми попередження та профілактики девіантної поведінки в учнів підліткового віку;
- проаналізувати профілактика девіантної поведінки у підлітків;
- охарактеризувати соціально-психологічні технології роботи з девіантами та їх соціальним оточенням;
- сформулювати методичні рекомендації попередження та профілактики девіантної поведінки підлітків.

У процесі дослідження для розв'язання поставлених завдань і перевірки висунутої гіпотези використано *комплекс методів*: теоретичні: аналіз наукової та навчально-методичної літератури, що дозволило порівняти й проаналізувати різні погляди на досліджувану проблему, а також визначити понятійно-категоріальний апарат наукового дослідження.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що викладені в ній наукові положення, ключові засади та узагальнюючі висновки можуть бути використані соціальними працівниками, шкільними психологами, вихователями освітніх закладів.

Апробація результатів дослідження. Матеріали дослідження обговорювались на засіданнях кафедри філософії, соціології та соціальної роботи (протокол № 6 від 06.02.2023 року).

Структура випускної роботи: складається зі вступу, двох розділів, семи підрозділів, висновків, списку використаних джерел (34 найменування). Дослідження має 1 таблицю та 2 додатки. Основний текст дослідження викладено на 31 сторінці.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

1.1 Зміст девіантної поведінки в науковій літературі

За для правильного трактування девіантної поведінки необхідним залишається обґрунтувати поняття «поведінка». У науковій літературі з психології поняття «поведінка» тісно пов'язана із соціумом, соціальними програмами, ціннісними настановами, що є притаманними для кожного суспільства. Також поведінка регулюється як суспільною так і індивідуальною свідомістю, соціальними інститутами, мораллю, політикою, правовими нормами. Отже, поведінка людини є багаторівневою структурою і пояснити її зміст можна лише з допомогою комплексного підходу.

«Девіантність» від латинського означає «відхилення». У Психологічній енциклопедії сформовано наступне визначення: «поведінка девіантна – дії людини (девіанта), які порушують офіційно встановлені в суспільстві чи неофіційні в певній соціальній групі моральні та правові норми, що призводять до її покарання, ізоляції, виправлення або лікування» [25, с. 281].

Вітчизняні дослідники М. Супрун і Н. Перепечина під девіантною поведінкою розуміють: «вчинок, дію людини, що не відповідає нормам, стандартам суспільства» [27, с. 178].

Натомість О. Христук акцентує увагу на тому, що девіантна поведінка – це «соціальне явище, яке відбито у масових формах людської діяльності та не відповідає нормам, які офіційно сформовані у суспільстві» [29, с. 17].

Отже, у першому значення трактування девіантної поведінки розглядається як предмет педагогіки, психіатрії та психології. Друге

трактування вказує на взаємозв'язок з соціологією та соціологією психології. Звісно, таке розмежування відносне, оскільки вихідним для його розуміння є поняття «норма».

На думку вітчизняної дослідниці І. Жданової «особи з різними формами поведінки мають певні порушення регулярних психічних механізмів» [11, с. 110]. Дослідниця вважає, що формування девіантної поведінки відбувається через суперечливе ставлення до соціальних норм та правил, слабка здатність виділяти значущі умови досягнення цілей, будувати адекватну меті програму дій, здатність до автономної саморегуляції, невміння здійснювати позитивну переоцінку складної життєвої ситуації.

М. Супрун вважає, що: «девіантна поведінка суперечить загальноприйнятим нормам і у своїх крайніх формах вияву має характер правопорушень, які не підлягають кримінальному покаранню. Для підлітків з девіантною поведінкою характерним є: адиктивна та агресивна поведінка, систематичне ухиляння від навчання, втеча з дому та бродяжництво» [27, с. 179].

Натомість М. Вострокнутов наголошує на тому, що: «девіантна поведінка у підлітків проявляється через асоціальну поведінку та є систематичною, порушуючи норми поведінки але в той же час не передбачаючи кримінальної відповідності через обмежену суспільну небезпеку або недосягнення підлітка віку кримінальної відповідності» [7, с. 243].

У дослідженнях Ю. Чемодурової вказано, що здебільшого всім підліткам притаманним є цинізм, агресивність, жорстокість, інтенсивна примітивізація свідомості через їх психо-емоційну нестабільність. Але підлітки з девіантною формою поведінки на думку науковців «мають девіантно-кримінальну поведінку, адже її прояв носить кримінальний характер» [31, с. 14].

Але аналізуючи термінологію даного поняття Н. Гуцуляк вважає, що тільки завдяки окремим категоріям можна визначити наявність девіантної поведінки у підлітків. Розглянемо дані категорії: нормативи, що відповідають віковим особливостям і статевій належності підлітка; тяжкість і частота симптомів; тривалість збереження розладу; ситуація та специфічність симптому; соціокультурне оточення; тип симптому; життєві обставини; зміна поведінки; ступінь порушення [10].

Є. Знаковська сформувала індикатори девіантної поведінки підлітків: «невідповідність офіційним та загальноприйнятим нормам (правилам, законам, традиціям); осуд, негативна оцінка девіантної поведінки, кримінальне покарання; стійке повторення; завдання реальної шкоди особистості чи оточуючим; узгодження із загальною спрямованістю особистості; виражена статево-вікова й індивідуальна своєрідність; супроводження різними проявами соціальної дезадаптації» [13, с. 91].

Таким чином, аналізуючи різні тлумачення девіантної поведінки підлітків в науковій літературі можна звернути увагу, що стимулюючим фактором для підлітків є неправильний розвиток особистості і несприятливі ситуації.

1.2 Соціальні та психологічні характеристики основних видів девіантної поведінки у підлітковому віці

Основними ознаками різновидів девіантної поведінки підлітків у психології вважають: тип порушення норми, масштаб прояву, тривалість, об'єкти порушень та суб'єкти відхилення, характер наслідків для девіанта та суспільства.

Існує чимало різновидів класифікацій девіантної поведінки в науковій літературі, першою було проаналізовано та сформовано у

Додатку Б, за наступними критеріями: за характером; за ступенем девіації; за масштабом девіацій; за суб'єктом девіацій; за тривалістю відхилень; за динамікою девіацій; за рівнем організованості девіацій; за типом порушеної норми і значенням наслідків; за спрямованістю на себе та інших; за рівнем усвідомленості та критичності поведінки; за рівнем структурованості девіацій (Додаток Б).

Існує також дещо інакша класифікація за видами девіантної поведінки, сформована у таблиці 1.1 [7, с. 248].

Таблиця 1.1

Групи видів девіантної поведінки

Асоціальна	Аутоагресивна	Протиправна
Агресивна поведінка, ненормативна лексика	Аудиктивна (наркотична, тютюнопаління, алкогольна, інформаційна залежність, харчові розлади)	Вчинення правопорушень (відповідно до статей цивільного та адміністративного права)
Статеві порушення, ранні статеві стосунки	Суїцидальна (суїцид, парасуїцид)	Вчинення злочинів (відповідно до статей кримінального права)

Сучасна дослідниця О. Знановська сформувала свою класифікацію видів девіантної поведінки: антисоціальна (дана поведінка суперечить правовим нормам та загрожує соціальному порядку та благополуччю оточуючих); деліквентна (полягає у вчиненні людини дрібних правопорушень за які її не притягують до відповідальності); делінквентна поведінка (руйнівна поведінка котра спрямована на безглузде знищення культурних та матеріальних цінностей) [13, с. 94].

М. Супрун і Н. Перепечина вважають, що девіантна поведінка класифікується наступним чином: деліквентна, адаптивна, патохарактерологічна, психопатологічна, девіантна поведінка [27, с.

179].

Беручи до уваги соціальну та психологічну характеристику основних видів девіантної поведінки у підлітковому віці слід розглянути чинники які впливають на її формування: агресивну та деліквентну поведінку, ризиковану поведінку, чинники залежної поведінки, особливості суїцидальної поведінки, відхилення у сексуальній поведінці підлітків, бродяжництво як спосіб життя, девіації у підлітковому середовищі.

Розглянемо особливості агресивної поведінки та як вона тісно взаємодіє з девіантною поведінкою. «Агресивна поведінка – мотивована деструктивна поведінка, що суперечить нормам і правилам співіснування людей у суспільстві, яка спрямована на нанесення фізичної чи моральної шкоди людям, викликає у них психологічний дискомфорт (переживання, стан напруженості, страх, пригнічення тощо)» [21, с. 141]. Отже, саме агресивна поведінка лежить в основі формування девіантної поведінки особистості, але не є окремим видом девіантної поведінки.

У науковій літературі виокремлюють ситуативну та стійку агресивність. Так до прикладу, ситуативна агресивність виступає як інструмент для взаємодії із середовищем. Натомість ситуативна агресивність виступає як форма психологічного захисту.

О. Христук, наголошує на тому, що: «агресивність як схильність конкретної особи представляє собою тенденцію, що виявляється у формі конкретних внутрішніх чи зовнішніх дій і є індивідуальною особливістю цієї особи» [29, с. 63].

Л. Кучерявенко акцентує увагу на тому, що для підліткового віку характерним є динамічна агресивність та негативізм. В процесі розвитку особистості формується вербальна агресія. Так до прикладу починаючи з 10-11 років у хлопчиків розвивається фізична агресія, в той час коли у

дівчаток вона навпаки вже згасає. 312-13 річного віку у дівчаток зростає вербальна агресія, а у хлопчиків знижується. У хлопців сплеск вербальної агресії припадає на 14-15 рік [19, с. 431].

Делінквентна поведінка – «(від лат. *delictum* – провина, англ. – *delinquency* – правопорушення) – антисуспільна протиправна поведінка індивіда, втілена у діях чи бездіяльності, яка спрямована на населення шкоди окремим громадянам чи суспільству в цілому. Вона може мати форму як «дрібних» порушень, що не сягають рівня злочину – асоціальна поведінка, так і власне злочинних дій, що караються карним кодексом, – кримінальна, антисоціальна поведінка» [22, с. 48].

Один із різновидів деліквентної поведінки є ризикована поведінка, яка на думку І. Островська-Бугайчук, є притаманною для підліткового віку та прагнення підлітків до самопізнання та експериментування з власними можливостями та образом. Вона виділяє наступні ознаки ризикованої поведінки: «загально визнані суспільством стандарти поведінки, особливості особистості, біологічні передумови, особистісна культура, цінності й норми особистості, вікові закономірності, висвітлення проблематики ризику у засобах масової інформації, когнітивні настанови та упередження, суб'єктивні оцінки ризикованості поведінки» [24, с. 48]. Ризикована поведінка може проявлятися через спорт, або іншу діяльність котра втягує підлітка в залежність.

Що стосується наступного різновиду, це залежна поведінка, а саме підліток не в змозі самотійно подолати погані звички, алкоголізм, наркоманію, тютюнопаління, таксикоманія, паталогічний азарт, технологічні адикції (залежність від гаджетів), соціально-схвалювані аддикції (шопогалізм, залежність від спорту, релігійна, комунікативна адикція), харчова адикція, ургентна адикція, адиктивний фанатизм.

Отже, у підлітковому віці притаманним для їх психо-емоційного розвитку є втеча від реальності. Проблема аддикції виникає тоді, коли

підліток прагне змінити психічний стан і це є основною ідеєю особистості. В цей час переважна більшість підлітків зупиняються у своєму духовному розвитку та не можуть вирішувати жодні важливі завдання.

Під суїцидом, самогубством розуміється – «усвідомлене, цілеспрямоване позбавлення себе життя, крайня форма аутодеструктивної поведінки» [25, с. 247].

Суїцид як процес рідко буває спонтанним, зазвичай особа яка його вчиняє довгий час перебуває у пригніченому настрої, або депресії, втрачає сенс життя.

Для підлітків смерть це несформоване поняття, тому у більшості випадків у них відсутній страх смерті. Концепція смерті дитини до концепції смерті дорослого розвивається тільки з 11-14 років. Але в той же час, не завжди існує відповідність засобів суїцидальної поведінки, до прикладу, коли підліток прагне до смерті, обирає безпечне місце з точки зору дорослих. Натомість демонстративний суїцид перетворюється на реальний через не правильну оцінку своїх можливостей, засобів та способів.

Для підлітків які прагнуть до суїциду характерним є нестійкість емоцій та несамостійність мислення. В науковій літературі існує декілька типів підлітків які схильні до суїциду:

– істеричний тип, для якого характерним є схильність до шантажу, прагнення бути в центрі подій, схильність до суїцидальних спроб;

– емоційний тип, для якого характерним є незахищеність від зовнішніх подразників, нестійкість в емоційному плані;

– агресивний тип, має нестримуваний та вибуховий характер чи темперамент;

– депресивний характер для нього характерним є нерішучість, підозрілість, недосконалість почуття ідентичності, сором'язливість [30].

Починаючи з підліткового віку розвивається статева цікавість та специфічність стосунків між дівчатками та хлопцями. Адже саме в цьому періоді закладається розуміння дітородної функції. Але прояв один до одного дещо різниться у чоловічій та жіночій статті. Так, до прикладу, дівчата поводять себе більш кокетливо ніж хлопці, люблять добре виглядати, слідкують за собою, сором'язливі. Хлопці зазвичай прагнуть сподобатись одній дівчинці та мають конкретну мету.

Вітчизняна дослідниця Н. Максимова вважає, що: «сексуальність підлітка носить дисгармонійний характер. Між його емоційно-психологічним і відповідним фізичним розвитком існують суперечності» [22, с. 103].

Для підлітків характерним є розвинена фантазія, мрійливість сексуального характеру. В процесі статевого дозрівання у них формуються досить специфічні відносини, платонічна закоханість, піднесеність відчуттів. Згодом після завершення статевого дозрівання розвиваються специфічні сексуальні емоції, статева активність та статева свідомість.

С. Немченко наголошує, що: «у підлітковому віці девіацій сексуальної поведінки, подібних до перверзій, не є відхилення у разі якщо вони характеризуються ситуативністю та нетривалістю. Зазвичай, по закінченню підліткового віку з початком нормального статевого життя від них не залишається і сліду. Лише у деяких випадках, стаючи поганою звичкою, ці сексуальні девіації можуть зберігатися разом з нормальним статевим життям або поновлюватися при його вимушених перервах (помилкові перверзії)» [23, с. 96].

Наступним різновидом є безпритульність (бездомність), що означає «відсутність елементарних умов для фізичного, морального та розумового розвитку людини» [21, с. 208].

Бродяжництво як соціальне явище досить неоднозначне, серед основних причин, що штовхає підлітків на такі вчинки більшість науковців виокремлює: зниження відповідальності батьків за виховання дітей, збільшення кількості незайнятих дітей, послаблення роботи щодо організації зайнятості дітей за місцем проживання та навчання, економічна експлуатація дітей, погіршення матеріального становища сім'ї, пропаганда масового насилля та легкого життя, загострення конфліктів між батьками та дітьми.

Підліток схильний до тиску з боку сім'ї чи оточуючих. Також тиск може відбуватись за межами колективу на бути сформованим на основі певної ідеології чи інтересів. Так до них можна віднести: секти, молодіжні субкультури, групи смерті в Інтернет-мережі.

Таким чином, існує чимало різновидів та класифікацій девіантної поведінки підлітків, було розглянуто основні чинники, що формують девіантну поведінку, а саме: агресивна та деліквентна поведінка, ризикова поведінка, чинники залежної поведінки, особливості суїцидальної поведінки, відхилення у сексуальній поведінці підлітків, бродяжництво як спосіб життя, девіації у підлітковому середовищі.

1.3 Соціально-психологічні особливості підліткового віку

У більшості випадків науковці схиляються до думки, що підлітковий вік вважається в межах 11-14 років для дівчат та 12-15 років для хлопців.

Якщо у молодшому шкільному віці порушення девіантної поведінки в більшості випадків формувались через підвищення емоційного збудження, що обумовлюється зсувом за межі унормованих емоцій та почуттів. То у підлітковому віці через формування характеру особистості відбуваються дещо складніші процеси. Транзит від

дитинства під опікою дорослих до самостійного життя, переключення звичного шкільного навчання на інші види соціально-культурної діяльності та бурхлива перебудова гармонів роблять підлітків більш уразливими до негативних впливів середовища.

Шкільна та соціальна дезадаптація безпосередньо впливає на формування девіантної поведінки підлітків. Шкільна дезадаптація проявляється через порушення взаємин з друзями та батьками, дисциплінарності, неуспішності, агресивності, емоційному порушенні, курінні, хуліганстві, крадіжці, брехні [4].

Першорядним у цій віковій категорії є спілкування з однолітками. Спілкуючись з однолітками та друзями підліток активно засвоює цілі та норми поведінки формуючи критерії оцінки самого себе.

Р. Андрусин акцентував увагу на тому, що: «підлітковий вік є групою ризику в контексті девіантної поведінки через: труднощі перехідного періоду, починаючи з психогормональних процесів і завершуючи перебудовою Я-концепції, що зумовлюють переживання підлітками тривоги, емоційної напруженості, нестійкості, неврівноваженості тощо; граничність і невизначеність становища підлітка (уже не дитина, ще не дорослий); розходження між об'єктивним положенням учня і його прагненням вважати себе дорослим на тлі недостатніх навичок спілкування, засобів взаємодії зі світом дорослих на партнерських засадах; почуття «дорослості» як суперечність між орієнтацією на самостійність і відсутністю відповідного життєвого досвіду» [1, с. 14].

Також для підлітків характерним є егоїстичність. Вони можуть образити товариша чи однолітків і навіть не думаючи, що зробив комусь боляче. Девіантна поведінка у підлітковому віці має наступні форми: наркоманія, вживання алкоголю, злочинність, проституція, самогубство. Притаманним для підлітків також є емансипаційні втечі (з метою

уникнення контролю та опіки), імпульсивні (внаслідок жорсткого ставлення підлітків), демонстративні (для привертання уваги, намагаючись добитись переваг), дромоматичні (через раптовий та немотивований потяг до зміни обстановки, в поєднанні з розладами потягів) [16].

У підлітковому віці гостро формуються суїцидальні схильності, що виражаються у демонстративній поведінці, до прикладу, спроби самогубства, але відсутність об'єктивного наміру це робити, привертання уваги, уникнення неприємностей, караючи кривдника. Через тривалий стрес формується афективна поведінка, пригнічується діяльність свідомості та критичності мислення [19, с. 491].

Таким чином, девіантна поведінка у підлітковому віці формується через внутрішні труднощі перехідного віку, під впливом психічних та гормональних процесів і закінчуючи перебудовою Я-концепції. Схильність до жалю та переживання характерне для дівчат підліткового віку. Натомість у хлопців краще розвинена здатність до абстрагування, значно ширше коло інтересів, але разом з тим і дівчата і хлопці у підлітковому віці прагнуть до самостійності, але у проблемних життєвих ситуаціях вони намагаються не брати на себе відповідальність за прийняття рішень і чекають допомоги з боку дорослих.

РОЗДІЛ 2

ПРАКТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ДІТЬМИ З ДЕВІАНТНОЮ ПОВЕДІНКОЮ

2.1 Проблеми попередження та профілактики девіантної поведінки в учнів підліткового віку

Схильності до девіації зазвичай формуються з молодшого віку, та з часом переростають у девіантну поведінку.

Проблеми попередження девіантної поведінки зазвичай залежить від батьків, які не відразу вбачали поведінку дитини як девіацію, а сприймали як нормальну, чи думали, що вона з часом зміниться. Педагогічний колектив, психолог, класний керівник не завжди вбачають девіацію через відсутність практичного досвіду, або небажання мати індивідуальний підхід до кожного учня. В свою чергу це і сприяє тому, що підліток думає, що така норма поведінки є нормальною. У неблагополучним сім'ях взагалі можуть не звертати на дитину уваги, на її оточення та внутрішній світ.

Серед чинників які впливають на попередження та профілактику девіацій у підлітків також можна назвати: відсутність інформації про сімейні стосунки та ситуацію з оточуючими підлітка; не врахування вікових та індивідуальних особливостей кожного учня; відсутність системності роботи з підлітками з девіацією; не правильна організація педагогічного колективу; низький моральний та духовний розвиток учнів; не об'єктивне з'ясування важковихованності учня; відсутність чи недостатнє залучення до співпраці громадськості з учнями, батьками та трудового колективу; «відсутність соціальної підготовки колективів шкіл до роботи з важковиховуваними, одноманітність виховних впливів; формалізм» [20, с. 131].

Але, профілактичні заходи щодо девіантної поведінки дітей та, зокрема, її результативність й ефективність, значною мірою залежать від рівня підготовленості спеціалістів – соціальних працівників, педагогів, психологів – до організації зазначеного процесу, тобто від особистісного стану, що передбачає та зумовлює наявність у суб'єкта образу, структури дії та постійної орієнтації свідомості на його виконання. Рівень готовності спеціаліста до реалізації профілактичних заходів визначається таким специфічним психологічним утворенням особистості, як установка.

Слід зазначити, що складовими елементами педагогічної занедбаності залежно від особливостей навчальної діяльності учнів є: «...неоволодіння мінімально необхідними операціями творчої діяльності, комбінування і використання у новій ситуації наявних знань, умінь і навичок; небажання одержувати нові знання теоретичного характеру; уникнення труднощів творчої діяльності; пасивність у виконанні завдань підвищеної складності; небажання оцінювати власні досягнення, удосконалювати набуті уміння й навички; незасвоєння понять у системі» [24, с. 49].

Педагогічна занедбаність включає такі три основні компоненти:

– підліток має відхилення від норми поведінки, не виконує поставлені завдання через, що має труднощі та неуспішність. Тому необхідно приділяти особливу увагу індивідуальному досвіду та віковим особливостям учнів;

– конфліктність, швидка стомлюваність, відставання психічних процесів, емоційно-вольових, та особистих якостей;

– негативне ставлення до однолітків, сім'ї, вчителів [30].

На сьогодні окрім сім'ї та школи існує чимало інших чинників впливу на формування девіантної поведінки дитини. Так зокрема ЗМІ, інтернет не завжди мають цензуру, пропускаючи через себе інформацію,

підліток не маючи розвинутого критичного мислення всмоктує як губка та вважає за норму, манеру спілкування, поводження. Тому батькам необхідно контролювати чи дозувати інформацію яку отримує підліток. Класні керівники у таких випадках на виховній годині досить часто проводять виступи, лекції з інформування підлітків правильного використання та поводження себе в соціальних мережах, застосунках, Інтернеті загалом.

Також профілактика девіантної поведінки не завжди є ефективною через незгоду підлітка перевиховуватись. Оскільки особа вбачає, що її прагнення та переконання не є такими, що можуть нашкодити оточуючим. Не завжди батьки допомагають у перевихованні такої дитини, а навпаки вважають, що це є нормальна поведінка на оточуючий світ. Тому взаємодіяти з підлітком та батьками у такому випадку є вкрай важно.

Серед чинників, які негативно впливають на профілактику девіантної поведінки підлітків можна назвати важковихованість.

Важконаучуваність – це «певна міра низької научуваності. Ознаками важконаучуваності неповнолітніх є: несформованість основних навчальних умінь; дисгармонія навчальних мотивів; низька навчально-пізнавальна активність; неуспішність навчання; шкільна тривожність» [22, с. 237].

О. Степанов вважає, що: «важковиховуваними в непатологічному плані є в цілому повноцінні діти з деякими відхиленнями у фізичному здоров'ї, дещо розладнаною чи ослабленою, внаслідок дії психотравмуючих факторів, нервовою системою. У їхній поведінці можуть проявлятися неадекватні реакції, надмірна несміливість чи розпушеність, пригніченість чи агресивність тощо. До патологічних відхилень належать: недорозвиток, ЗПР, дефіцитарний розвиток, деформований розвиток, дисгармонійний розвиток» [25, с. 203].

Загалом у державі повинні працювати державні інститути, інститут сім'ї. Проводитись роз'яснювальні виставки, виступи, тренінги, де батьки та діти могли відвідати їх.

Таким чином, аналізуючи проблеми попередження та профілактики девіантної поведінки підлітків можна стверджувати, що робота педагога повинна спрямовуватись на симптоматичні підходи, тобто корегувати окремі симптоми відхилень дітей, а також на профілактичному підході, тобто знаття умов, причин та чинників, що провокують симптоми девіації.

2.2 Профілактика девіантної поведінки у підлітків

За для ефективної профілактики девіантної поведінки у підлітків необхідним є дотримання основних принципів: законність, демократизм, гуманність, конфіденційність, підтримка державних інституцій та органів місцевого самоврядування, які здійснюють результативну профілактику, ефективну взаємодію установ і організацій, функціонально інтегрованих у цей процес.

Існує чимало функцій процесу профілактики, зокрема: діагностична (сприяє виявленню причин і факторів відхилень у поведінці); реабілітуючи або перевиховану (спрямована на подолання негативних проявів у поведінці); координуюча (об'єднує та координує зусилля усіх зацікавлених виховних інституцій щодо профілактики і подолання асоціальної поведінки); прогностична (передбачає можливі негативні явища у поведінці підлітків).

На думку Ю. Чемодурова, основною метою профілактики девіантної поведінки у підлітків є «створення умов для їх повноцінного фізичного і психічного розвитку, успішної соціалізації, подолання особистісних проблем й конфліктів із соціальним оточенням» [14, с. 16].

Існує декілька напрямків психологічної роботи з девіантними підлітками:

- профілактика девіантної поведінки неповнолітніх (заходи орієнтовані на превенцію, редукцію або нейтралізацію факторів, які провокують виникнення та поширення різних форм девіацій, до них відносять: лекції, бесіди, виступи на педагогічних радах);

- психолого-просвітницька робота (факультативні курси з психології та валеології, психологічні тренінги, відеоігри, правова освіта);

- надання психологічних консультацій підліткам з девіантною поведінкою, їх батькам та вчителям;

- психологічна корекція та реабілітація, через сприятливу атмосферу у сім'ї, налагодження стосунків з оточуючими [34, с. 117].

Таким чином, правильно підібраний комплекс з превентивного виховання стимулює до ефективності подолання девіантної поведінки у підлітків. Тому так необхідно щоб було науково-методичне забезпечення превентивної соціально-терапевтичної діяльності у школах та навчальних закладах; співпраця з центрами соціальної адаптації, діагностично-консультативні центри з підтримки учнів та молоді; інтеграцію до системи профілактичної діяльності вітчизняного та міжнародного досвіду соціальної адаптації та реабілітації.

2.3 Соціально-психологічні технології роботи з девіантами та їх соціальним оточенням

Одним із головних у подоланні девіантної поведінки підлітків є проведення соціальної профілактики. Соціальна профілактика представляє собою «сукупність суспільних, соціально-медичних і організаційно-виховних заходів, що спрямовані на попередження,

усунення чи нейтралізацію основних причин і умов, що викликають різного роду соціальні відхилення негативного характеру й інші соціально небезпечні, шкідливі відхилення у поведінці» [31, с. 16]. Існує декілька стадій соціальної профілактики. Перша стадія попередження. Основним завданням є реалізувати та формування соціально придатну систему цінностей, потреб та уявлень. Наступна стадія передбачає, ефективну роботу з надання психологічної та соціальної підтримки підлітка та недопущення ускладнення процесу щоб стимулювало розвиток девіацій. Для третьої стадії блокування, характерним є заборона форм діяльності та поведінки суб'єкта, що зможуть призвести до виникнення небажаних наслідків як для самого суб'єкта так я для його наближеного оточення, з використанням педагогічних, адміністративних, законодавчих та інших санкцій.

О. Знановська виділяє наступні форми первинної психопрофілактичної роботи: «організація соціального середовища в межах якої передбачається соціальна реклама щодо формування настанов на здоровий спосіб життя; створення негативної громадської думки щодо проявів девіантної поведінки насамперед через засоби масової інформації; формування соціальних зон підтримки, зокрема через організацію та підтримку громадських організацій; інформування, що передбачає вплив на когнітивні процеси особистості; активне соціальне навчання соціально-корисних навичкам, активізація особистісних ресурсів, що реалізуються через групові тренінги; організація діяльності, альтернативної девіантної поведінки, зокрема через залучення особистості до пізнавальної діяльності; організація здорового способу життя; мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки» [13, с. 93].

В науковій літературі соціально-психологічні технології представляють собою «сукупність способів дій, спрямованих на

відновлення, збереження чи поліпшення соціального функціонування об'єкта, а також на попередження негативних соціальних процесів при можливому повторенні певної системи дій» [31, с. 17].

Соціально-психологічні технології мають свою класифікацію. За сферою використання (глобальні, універсальні, регіональні); за об'єктом (групові, обцинні, індивідуальні); за характером задач, що вирішуються (організаційні, інформаційні, інноваційні, соціального моделювання і прогнозування); за областю запозичення методів (соціально-методичні, соціально-психологічні, соціально-педагогічні) за напрямом соціальної роботи (діагностика, профілактика, контроль, реабілітація, адаптація, патронаж, забезпечення, терапія, консультування).

Соціально-психологічні технології мають декілька етапів. На попередньому етапі здійснюються операції виявлення, оцінювання та ранжирування соціальних проблем, з'ясування факторів, що обумовили їх виникнення. На другому етапі формують мету та настанову діяльності фахівців і організації соціальної роботи. Адже за допомогою правильно сформульованої мети можна правильно підібрати засоби та способи досягнення поставлених цілей. Третій етап, обробка інформації, завдяки якому здійснюється пошук додаткової інформації, збір і систематизація інформації, її узагальнення та систематизація, організація форм та методів соціальної роботи. Четвертим є етап процедурно-організаційної роботи, через який відбувається реалізація намічених програмою заходів соціального впливу конкретними виконавцями у визначений час і термін, зіставлення та порівняння результатів із критеріями успішності соціальної роботи. П'ятий етап, завершальний, організатори аналізують підсумки, виявляють фактори, що сприяють позитивному вирішенню соціальних проблем [6].

Існує декілька різновидів соціальної терапії у відповідності до об'єкта впливу: індивідуальна, що використовується відносно

конкретної особи; групова, представляє собою систему цілеспрямованого впливу, орієнтовану на допомогу людям щодо подолання особистісних проблем, або соціальних негараздів за участі групи та під керівництвом соціального працівника; сімейна, передбачає надання комплексної допомоги сім'ї, розкриття внутрішньо групових ролей у сім'ї.

Ефективними різновидами соціальної терапії є: трудова терапія, терапія самовиховання, дискусійна терапія.

І. Жданова наголошує на тому, що консультуючи підлітка з девіантною поведінкою спеціаліст повинен спиратись на принципи: принцип аналізу підтексту, принцип відмови, принцип системності, принцип поваги до особистості клієнта, принцип довіри та співпраці, принцип конфіденційності, принцип результативності, принцип компетентності та професіоналізму.

А. Герасименко вважає, що «корекційний соціально-педагогічний вплив може здійснюватися за такими напрямками, як: відновлення (відтворення тих якостей соціального суб'єкта, що переважали до появи відхилення); компенсування (посилення якостей діяльності соціального суб'єкта, що можуть замінити втрачене в результаті певних порушень); стимулювання (активізація позитивних якостей, діяльності соціального суб'єкта, формування визначених ціннісних орієнтацій, установок окремих індивідів, створення позитивного емоційного фону і відносин у мікросоціумі) та виправлення (заміна негативних властивостей, якостей соціального суб'єкта на позитивні)» [9, с. 28].

У корекційній роботі соціального-педагога закладу загальної середньої освіти виділяють декілька етапів. На першому етапі відбувається з'ясування причин відхилення від здорової поведінки у підлітковому віці та визначення позитивних та негативних явищ. На другому етапі визначають цілі, засоби та методи формування

позитивних якостей підлітка та усунення девіацій. Третій етап передбачає закладення мотивів позитивної поведінки у підлітка та удосконалення його гарних якостей. Останній етап дозволяє сформувати міжособистісні відносини підлітка та формування його позитивних якостей.

Таким чином, соціально-профілактичну діяльність необхідно здійснювати спираючись на основні принципи, а саме: принцип системності, превентивності, оптимальності, гуманізму. Ефективною профілактикою для підлітків з деліквентною поведінкою є створення спеціального розвиваючого-виховуючого середовища.

2.4 Методичні рекомендації попередження та профілактики девіантної поведінки підлітків

Розглянувши основні проблеми попередження та профілактики девіантної поведінки в учнів підліткового віку необхідним є сформувати методичні рекомендації щодо їх уникнення таких проблем в подальшому.

В науковій літературі існують поняття загальної та специфічної профілактики. Так під загальною профілактикою розуміють комплекс заходів, що сприяють сім'ї виконувати свої функції, щодо виховання соціально та фізично здорових людей. Натомість спеціальна профілактика спрямована на проведення корекційно-реабілітаційних заходів, сприяння допомоги у соціально-правовій сфері для підлітків з девіантною поведінкою. Така профілактика відбуваються тільки у тісній співпраці школи та сім'ї, громадських організацій та соціальних інститутів.

Педагогу та психологу потрібно застосовувати індивідуальний підхід до кожного учня. Враховуючи всі вікові та індивідуальні

особливості учнів психолог визначає акцентуації характеру підлітків (розпізнавання типів і виявлення причин акцентованих рис характеру), та психотипи за Айзенком, використовує методики міжособистісних взаємин Т. Лірі, проєктивні малюнки тести та тести на визначення рівня тривожності, агресивності та рівня самооцінки.

Не менш важливим є систематичне проведення бесід з учнями та вчителями. Спираючись на отриманні данні діагностики, психолог надає певні практичні рекомендації по відношенню до навчання та виховання підлітків батьками, вчителями, класними керівниками.

У випадках коли необхідним залишається корекція поведінки вчителя проводять індивідуальні, групові корекційні роботи, тренінги. Разом з тим відбувається профілактика девіантної поведінки.

Н. Сушик сформувала методичні рекомендації щодо попередження девіантної поведінки підлітків. По-перше, визначити види девіантної поведінки підлітків за типом норм: віктимна, аморальна, агресивна, адиктивна, делінквентна, конфліктна, суїцидальна. По-друге, ефективно підібрати та застосовувати діагностичний інструментарій для вивчення рівня схильності підлітків до виду девіантної поведінки. По-третє: вивчити причини виникнення і формування виду девіантної поведінки підлітків застосовуючи методи та засоби діагностики. По-четверте, визначити види (первинна, вторинна, третина) моделі, мету, завдання та зміст, форми і методи, засоби соціальної профілактики відповідно до рівня сформованості та виду девіації підлітків. По-п'яте, розробити програму соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків за таким алгоритмом: вид та напрям профілактики, назва програми соціальної профілактики, цільова група, суб'єкти реалізації програми соціальної профілактики, модель профілактики, які будуть реалізовані у визначеній програмі соціальної профілактики, мета, завдання та зміст соціальної профілактики, компетенції підлітків, які

будуть сформовані під час профілактичної програми, конкретні форми, засоби та методи реалізації програми соціальної профілактики, технологія реалізації програми соціальної профілактики, методи та засоби діагностики результатів реалізації програми соціальної профілактики. По-шосте, Необхідним та ефективним є реалізація програми соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків із конкретною цільовою групою учасників. По-сьоме, провести діагностику результатів соціальної профілактики девіантної поведінки підлітків та сформулювати висновки [28].

В науковій літературі існує три ступені соціальної профілактики підлітків з девіантною поведінкою. Первинна соціальна профілактика, передбачає створення сприятливих умов для адаптації, соціалізації та саморегуляції підлітків із метою попередження виникнення цієї проблеми. Вторинна соціальна профілактика зумовлює виявлення поведінкових девіацій та попередження їх подальшого розвитку. Третинна соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків орієнтована на упередження трансформації відхилень у поведінці до більш серйозних стадій та прояву гостро негативних наслідків і подальших загрозливих рецидивів.

Найважливішими завданнями профілактичної роботи девіантної поведінки підлітків є: організація соціального середовища, інформування (проведення лекція та бесід), активізація особистісних ресурсів, активне соціальне формування соціально важливих навичок, мінімізація негативних наслідків девіантної поведінки, організація здорового способу життя, розуміння особистої відповідальності та здоров'я.

О. Знановська вважає, що: «профілактика девіантної поведінки підлітків як суб'єкта спілкування ефективна у груповій роботі з дітьми, яка здійснюється у 3 етапи:

– орієнтувальній (дає можливість з одного боку виявити стереотипні поведінкові реакції учасників, з іншого боку згуртувати групу, створити почуття безпеки та захищеності.

– реконструктивний (створення нових форм поведінки і накопичення нового досвіду спілкування на основі задоволення потреб у безпеці та прийнятті-визнанні, що відбулося на першому етапі

– закріплюючий (сприяння розвитку навичок довільного управління діяльністю і поведінкою, закріплення набутих конструктивних навичок взаємодії з іншими)» [13, с. 94].

Натомість психологічна корекція девіантної поведінки передбачає розвиток психічних та особистісних процесів за допомогою періодичного тактовного втручання в організацію життєдіяльності підлітка.

Прийоми корекційно-виховного впливу сформував Ю. Клейберг. Науковець вважає, що падіння рівня вимог до дитини до досягнення нею достатньої соціальної та психологічної адаптації є необхідним. Також потрібно залучати дитину до колективних видів діяльності, стимулюючи розвиток творчого потенціалу, самовираження. Організовувати ситуації успіху, розробити відповідні заходи для заохочення. Демонструвати та роз'яснювати позитивні зразки поведінки через особистий приклад, періодику, художню літературу.

До групових форм психокорекції підлітків з девіацією належать: тренінгові групи (тренінг комунікативності та особистісного зростання), соціально-психологічні тренінги, групи взаємопідтримки.

Серед основних факторів, що впливають на ефективність психокорекційної роботи є: альтруїзм, зворотній зв'язок, прийняття, універсальність, саморозкриття, надання інформації, навчання спостереження, перевірка нової поведінки, інсайт, корекційний емоційний досвід [14].

Серед основних принципів соціально-профілактичної роботи з підлітками які мають девіантну поведінку є опора на позитивні якості особистості, постійне вивчення так званої винятковості особистості, що має здійснюватися у тісній взаємодії педагога і психолога, розвиток корисних інтересів і духовних цінностей виховання, задоволення потреби у самовираженні, формування життєвих прагнень, перспектив, глибока повага і довіра у взаємовідносинах з дітьми.

Опираючись на дані наукових досліджень І. Козубовської можна казати, що «інтеграція школи і сім'ї щодо профілактики девіацій у поведінці дітей повинна спрямовуватись на реалізацію таких функцій: виховної (поновлення позитивних якостей, що переважали в дитини до появи девіантної поведінки); стимулюючої (активізація позитивної суспільно корисної діяльності через зацікавлене емоційне ставлення до особистості дитини); коригувальної (корекція мотивації, ціннісних орієнтацій, виправлення негативних якостей); компенсаторної (формування прагнення подолати наявні соціальні недоліки, активізація діяльності у тій сфері, в котрій дитина зможе досягти успіху, реалізувати потребу в самоствердженні); регулятивної (зміна ступеня участі особистості в груповій діяльності з поступовим переходом до саморегуляції і самоконтролю)» [34, с. 211].

Таким чином, тільки взаємна співпраця сім'ї та школи може сприяти попередженню та профілактиці девіантної поведінки підлітків. Але перш за все психолог та вчитель, класний керівник повинні застосовувати індивідуальний підхід враховуючи вікові особливості учнів з девіантною поведінкою.

ВИСНОВКИ

Таким чином, спираючись на джерела та літературу з теми дослідження було сформовано наступні висновки:

Девіантна поведінка визначається як дії індивіда (девіанта), що є несумісними з офіційно встановленими і усталеними в суспільстві чи неофіційними. характерними для певної соціальної групи культурні, моральні та правові норми, що призводять до її осуду, покарання, корекції або спеціального лікування.

В науковій літературі існує чимало різновидів класифікацій девіантної поведінки в науковій літературі, першою було проаналізовано та сформовано у додатку Б, за наступними критеріями: за характером; за ступенем девіації; за масштабом девіацій; за суб'єктом девіацій; за тривалістю відхилень; за динамікою девіацій; за рівнем організованості девіацій; за типом порушеної норми і значенням наслідків; за спрямованістю на себе та інших; за рівнем усвідомленості та критичності поведінки; за рівнем структурованості девіацій. Також існує дещо інша класифікація: асоціальна, аутоагресивна, протиправна.

Зокрема зупинимось на таких різновидах: агресивна поведінка до неї входить ненормативна лексика, ранні статеві стосунки; аутоагресивна (наркотична, тютюнопаління, алкогольна, інформаційна залежність, харчові розлади); вчинення правопорушень, відповідно до статей цивільного та адміністративного права та вчинення злочинів.

Серед причин формування девіантної поведінки у підлітків можна назвати: біологічні чинники (генетична схильність до протиправної поведінки), соціальні чинники (зображення насильства у творах мистецтва у ЗМІ, вживання алкоголю та наркотиків, вплив однолітків, психологічна атмосфера у сім'ї, та шкільна неуспішність), психологічні

чинники (темперамент і характер, наявність акцентуації характеру та розладів особистості).

За для попередження та профілактики девіантної поведінки підлітків необхідним є враховувати їх вікові та індивідуальні особливості. Також повинна бути тісна співпраця сім'ї та школи, класного керівника та всіх вчителів разом з підлітком з девіантною поведінкою. Необхідно здійснювати роботу з підлітками, котра буде спрямована на психологічну профілактику девіантної поведінки. Насамперед роботу потрібно будувати на засадах фасилітативного супроводу. Фасилітативним є середовище сформоване по принципу соціально-психологічного тренінгу. Під час процесу використовують інтерактивні методи групової роботи, що спираються на позитивному прийнятті та емпатійному розумінні всіх учасників.

Для успішної профілактики та корекції девіантної поведінки підлітків більшість науковців рекомендують використовувати наступні прийоми: демонстрацію та роз'яснення позитивних зразків поведінки; не значні вимоги до підлітка через недосягнення його психологічної та соціальної адаптації; формувати ситуацію успіху; стимулювати до самовираження, та колективних видів діяльності.

Тобто, психолог повинен організувати спеціальну роботу з девіантами, що буде спрямована на: врахування вікових та індивідуальних особливостей кожного підлітка; ефективна робота щодо руйнування девіантних настанов, уявлень, мотивів та стереотипів поведінки; розвиток інтересу до оточуючих; оптимізація позитивного досвіду створення та закріплення зразків схвальної суспільної поведінки; формування навичок саморегуляції, самоконтролю, саморозвитку; розвиток позитивних інтересів і здатності до різних форм творчості – культурної, наукової, художньої, спортивної тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрусин Р. Аналіз особливостей розвитку девіантної поведінки підлітків. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. 2022. № 69. С. 13-19.
2. Апетик Н. Психокорекційні техніки як засіб формування адекватного образу Я і саморегуляції неповнолітніх з поведінковими девіаціями. Чернівці: Рута. 2000. 41 с.
3. Афанасьєва В. Соціально-педагогчна профілактика девіантної поведінки підлітків на основі гуманізму. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2009. №4. С. 40-47.
4. Бондарчук О. Психологія девіантної поведінки: курс лекцій. К.: МАУП, 2006. 88 с.
5. Веред І., Кушнір Ю. Соціологія девіантної поведінки: навч. посіб. Донецьк: КІЦ, 2013. 192 с.
6. Волошенко М. Профілактично-корекційна робота з підлітками девіантної поведінки: навч. посіб. до тренінг-курсу. Одеса: Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2015. 130 с.
7. Вострокнутов Н. Типологія делінквентної поведінки дітей та підлітків. *Соціальна дезадаптація: порушення поведінки у дітей та підлітків*. 1996. С. 242-248.
8. Гарасимів Т. Природні та соціальні детермінанти формування девіантної поведінки людини: філософсько-правовий вимір: монографія. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 420 с.
9. Герасименко А. Корекція девіантної поведінки підлітків як один з пріоритетних напрямків соціальної роботи. *Актуальні проблеми досліджень у галузі соціальної педагогіки і соціальної роботи*. 2020. С. 27-32.

10. Гуцуляк Н. Поняття норми та девіацій поведінки. *Теоретико-методологічні засади соціалізації особистості*. 2007. № 3(5). С. 107-111.
11. Жданова І. Проблема саморегуляції в контексті девіантної поведінки особистості: психологічні аспекти. *Вісник Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. 2012. Вип. 43, Ч. II. С. 110-128.
12. Завацька Л., Янченко Т. Проблеми попередження асоціальної поведінки дітей та підлітків. *Соціологія міста: наукові проблеми та соціальні технології*. Дніпропетровськ: ДНУ, 2001. С. 179-181
13. Знаковська Н. Проблеми девіантної поведінки в сучасному українському молодіжному середовищі. *Соціологія*. 2014. № 6 (110). С. 90-95.
14. Каткова Т. Корекція девіантної поведінки підлітків. *Соціальний педагог*. 2011. №1. С. 31-41.
15. Кікалішвілі М. Девіантна поведінка: поняття та ознаки. *Вісник Академії адвокатури України*. 2011. № 3(22). С. 109-122.
16. Кошова І. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. Ніжин: НДУ імені М. Гоголя, 2009. 167 с.
17. Кучерявенко Л. Девіантна поведінка: аналіз наукових підходів до пояснення її сутності і форм прояву в суспільстві. *Нова парадигма*. К.: Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2005. №47. С. 181-187.
18. Кучерявенко Л. Профілактика проявів деструктивної девіантної поведінки: пошук ефективних підходів. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: Харків: Видавничий центр Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна, 2007. С. 495-499.
19. Кучерявенко Л. Соціально-психологічна детермінація та особливості підліткових девіацій: порівняльний аналіз наукових підходів.

- Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2006. С. 431-436.
- 20.Лазаренко В. Молодь та соціально-психологічні чинники девіантної поведінки в умовах трансформації суспільства. *Грані*. Дніпропетровськ, 2000. № 3 (11). С. 131-137.
- 21.Лобанова А.С., Калашнікова Л.В. Робота з підлітками-девіантами: соціологічний та психологічний аспекти: підручник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Вид-во «Каравела», 2017. 470 с.
- 22.Максимова Н. Психологія девіантної поведінки: навч. посіб. / ред.: С.В. Головка. К.: Либідь, 2011. 520 с.
- 23.Немченко С. Педагогічна корекція девіантної поведінки старшокласників загальноосвітньої школи: монографія / С. Г. Немченко. Донецьк: Юго-Восток, 2008. 262 с.
- 24.Островська-Бугайчук І. Причини формування девіантної поведінки підлітків. *Вісник Житомирського державного університету*. 2015. №2 (80). С. 48-52.
- 25.Психологічна енциклопедія / автор-упорядник О. М. Степанов. К.: Академвидав, 2006. 424 с.
- 26.Сорочинська В. Основи превентивної педагогіки: навч. посіб. Вінниця: Вінниц. держ. пед. ун-т ім. М. Коцюбинського, 2008.173 с.
- 27.Супрун М., Перепечина Н. Девіантна поведінка дітей і підлітків: соціально-психологічний аспект. *Соціальна психологія*. 2009. №2(34). С. 178-185.
- 28.Сушик Н. Соціальна профілактика девіантної поведінки підлітків. *Нова педагогічна думка*. 2018. №1 (93). С. 83-86.
- 29.Христюк О. Психологія девіантної поведінки: навчально-методичний посібник. Львів: ЛьвДУВС, 2014. 192 с.

30. Чайковська О. Складові системи чинників девіантної поведінки підлітків. *Збірник наукових праць К-ПНУ імені Івана Огієнка Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України*. 2015. № 28. С. 627-637.
31. Чемодурова Ю. Профілактика і корекція девіантної поведінки підлітків. *Психолог*. 2010. №38. С. 14-21.
32. Чудаєва Н. Девіантна поведінка підлітків: гендерні аспекти. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. К. 2009. С. 449-457.
33. Шапар В. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2007. 640 с.
34. Янкович О., Кікінежді О., Козубовська І., Теорія та практика профілактичної роботи з дітьми, схильними до девіантної поведінки: український і міжнародний досвід: монографія. Тернопіль, 2018. 300 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНСЬКОГО ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Я, _____,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, **УСВІДОМЛЮЮ**, що академічна доброчесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності **ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ**:

– дотримуватися:

- вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
- принципів та правил академічної доброчесності;
- нульової толерантності до академічного плагіату;
- моральних норм та правил етичної поведінки;
- толерантного ставлення до інших;
- дотримуватися високого рівня культури спілкування;

– надавати згоду на:

- безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
- оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному репозитарії;
- використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;

– самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;

– надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних методик досліджень та джерел інформації;

– не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;

– своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;

– не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;

– підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;

– поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;

– не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;

– відповідально ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;

– запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;

– не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;

– не підроблювати документи;

– не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої

освіти, викладачів і співробітників;

– не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;

– не залякувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;

– не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;

– не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символіки університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;

– не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягати власних корисних цілей;

– не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

(дата)

(підпис)

(ім'я, прізвище)

Додаток Б

Класифікація девіантної поведінки

Назва	Різновиди
За характером	психічні, фізичні, соціальні (культурні), економічні порушення і ін.
За ступенем девіації	первинні (будь-які форми ненормативної поведінки) та вторинні (виникають у результаті свідомого чи неусвідомлюваного прагнення девіанта діяти відповідно до того «ярлика», яким оточуючі відмітили його поведінку, що мала місце раніше).
За масштабом девіацій	масові (алкоголізм), групові (поведінка спортивних уболівальників чи музичних фанатів), індивідуальні або ізольовані (нарцисизм, порушення потягів – клептоманія).
За суб'єктом девіацій	відхилення окремих осіб (жінка-алкоголік, суїцидент), офіційних структур, неформальних і умовних соціальних груп (анонімні алкоголіки, фанати, неформали і ін.)
За тривалістю відхилень	тимчасові (епізодичні, наприклад, під впливом групи) і тривалі (константні).
За динамікою девіацій	стійкі, коли проявляється лише один вид асоціальної поведінки (наркоманія, дромоманія тощо); нестійкі, коли відзначається схильність до проявів різних видів девіантної поведінки (алкоголізм з агресією до ближніх).
За рівнем організованості девіацій	стихійні, що виникають під впливом емоційного стану індивіда чи збігу зовнішніх обставин (агресія, спроби самогубства тощо); сплановані, що мають характер регламентованості та чіткої спрямованості (стан комп'ютерної залежності, зловживання алкоголем).
За типом порушеної норми і значенням наслідків	негативні девіації – соціально не схвалювані, потенційно деструктивно небезпечні для розвитку суспільства та особи (наркоманія, суїцид, вбивство, бродяжництво, тероризм, геноцид і ін.); позитивні девіації – це соціально схвалювані, тобто сприяючі прогресу, суспільному розвитку і особистісному зростанню (нестандартність і прогресивність у політичній чи економічній діяльності; відкриття в науковій сфері).
За спрямованістю	експансивні – вторгнення у сфери життя і діяльності оточуючих, здійснення щодо них різних форм

на себе та інших	фізичного, психічного та сексуального насильства; неекспансивні – індивід своєю поведінкою не зачіпає інтересів інших, однак шкодить собі (наприклад, нервова анорексія); егоїстичні – спрямовані на отримання задоволення чи особистого зиску (сексуальні девіації, зловживання психоактивними речовинами); альтруїстичні – спрямовані на інтереси інших, нерідко поєднуються з схильністю до самопожертви (суїцидальна поведінка людини, що здійснюється заради близьких чи божества, якому поклоняється, або «заради всього людства»).
За рівнем усвідомленості та критичності поведінки	усвідомлені девіації, коли людина усвідомлює, що її вчинки суперечать певним нормам, може переживати з цього приводу негативні емоції, бажає змінити свою поведінку; неусвідомлені девіації, як правило, притаманні людям з психічними розладами, які переконані, що їхня поведінка носить адекватний характер
За рівнем структурованості девіацій	структуровані (організовані) – це групова форма поведінки, в межах якої чітко розподілені ролі всіх її учасників (сектанство); для неструктурованих девіацій характерна відсутність ієрархічних взаємостосунків, регламентація вчинків.